

УДК 623.1/3:904 (477.8) (045)

Ізуїта Д. П.

магістрант, Національний авіаційний університет

ORCID 0000-0003-0843-9109, petradar@ukr.net

Дорошенко Ю.О.

д.т.н., професор, Національний авіаційний університет

ORCID 0000-0001-6050-4401, dua159@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОБОРОННИХ СПОРУД СТАРОДАВНІХ УКРІПЛЕНЬ МАЛИХ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Анотація: у статті розглянуто теоретико-практичні передумови відновлення і розвитку оборонних споруд стародавніх фортифікаційних укріплень у історичних центрах міст Західної України. Особлива увага приділяється вирішенню проблеми відродження національних традицій планування і забудови історичного центру, збереження та адаптації до сучасних умов наявної архітектурно-містобудівної спадщини.

Ключові слова: архітектурно-містобудівна спадщина, оборонна споруда, пам'ятка фортифікаційної архітектури, малі історичні міста.

Проблема дослідження. Нове будівництво в містах України призвело до руйнування історично сформованих структур міста, до повного чи часткового знищення історичної забудови, цінних культурно-історичних пам'яток архітектури.

Відмінності в історичному розвитку, що визначально вплинули на формування і зумовили індивідуальний вигляд кожного міста, роблять унікальною його забудову. Це стосується, насамперед, історичного центру – своєрідного "серця" міста, який є свідченням архітектурно-містобудівного мистецтва тодішніх зодчих та носієм багатовікової культури міста і його городян. Такі історичні центри міст презентують не тільки багатство архітектурних традицій, а й відображають історію регіону.

Незважаючи на нинішній їх незадовільний стан, ці міста зазвичай мають значний і далеко не повною мірою використаний природний і туристичний потенціал, який може застосовуватися для створення гармонійного культурно-туристичного життєвого простору та для стимулювання економічного розвитку історичного міста. У історико-архітектурній спадщині України одне з визначних місць належить пам'яткам оборонної архітектури. Більше того, пам'ятки фортифікації є унікальною областю архітектури, а особливо ті, що одночасно є ще й цінним археологічним надбанням.

З плином часу фортифікаційні укріплення втратили свою початкову функцію і нині використовуються не за прямим своїм функціональним призначенням. Це також призводить до їх подальшої руйнації і поглиблює порушення історичної функції.

Відповідно до нинішніх тенденційних процесів реінкарнації історичної пам'яті українців історичні центри міст потребують свого первісного функціонального відновлення і подальшого розвитку, узгодженого з визначеним напрямком перспективного гармонійного розвитку усього міста – як міста з архітектурною спадщиною.

Сучасні тенденції щодо відновлення і перспективного розвитку історичних центрів міст з багатовіковою історією зумовлені потребами максимального використання історико-культурного потенціалу архітектурно-планувальної спадщини таких міст. Одним з найперспективніших об'єктів відновлення цієї спадщини є оборонні споруди міських фортифікаційних укріплень – як першородних характерних точок виникнення і розбудови певного міста.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історико-архітектурному вивченню замкових комплексів і монастирів-фортець України присвячено дослідження Ю. Асеєва, М. Бевза [1], С. Бессонова, С. Гаврилюка, М. Говденко, О. Годованюк, Ю. Диби, В. Єжова, В. Заболотного, М. Кукшінка, О. Лесика, Г. Логвина, В. Луця, О. Мацюка, О. Михайлишин, І. Могитича, Р. Могитича, Ю. Нельговського, Є. Осадчого, О. Пламеницької, П. Раппопорта, В. Субчука, І. Фуголя та ін. В них зокрема міститься наукова оцінка і фортифікаційних укріплень Волині. Нинішнє поглиблення та розширення наукового вивчення пам'яток фортифікаційного мистецтва Західної України базується не лише на дослідженні й аналізі історико-архітектурних матеріалів та археологічних даних, а й на натурних обстеженнях і на обмірних кресленнях планів.

Вагомі результати з проблеми дослідження пам'яток оборонної архітектури України – замків, фортець, оборонних монастирів – містяться у фундаментальних працях таких науковців, як О. Годованюк, В. Заболотний, О. Лесик, І. Могитич. У навчальному посібнику Рутинського М. Й. обґрунтовуються концепційно-теоретичні засади й шляхи туристичного відродження фортифікаційних пам'яток України [6].

Археолог О. Цинкаловський у 1936 році в журналі “Життя і знання” дав історико-архітектурну характеристику окремих монастирів-фортець Волині. А дослідником Л. Масловим у 1937 році в журналі “Наша культура” було опубліковано низку статей, присвячених архітектурі Луцького замку і оборонних веж Волині.

М. Барановський, В. Заболотний [2], Є. Заварова, О. Лесик, І. Могитич, С. Под'япольський приклали багато зусиль щодо адаптаційної регенерації

пам'яток оборонної архітектури з метою задоволення потреб городян з позицій їхнього бачення сучасного призначення історичного центру міста.

У дослідженні Б. Омельчука виділено основні етапи розвитку оборонно-фортифікаційного зодчества, розкрито його локальні особливості, виявлено і проаналізовано різноманітні чинники, які визначали конкретні цілі фортифікації [4].

У другій половині XIX століття в Україні почали активно здійснюватися археологічні розкопки. Опубліковані результати цих розкопок стали першоосною і невід'ємною частиною досліджень фортифікаційних споруд, особливо їх зруйнованих частин.

Значних зусиль щодо дослідження фортифікаційних комплексів Волині наприкінці XIX – початку XX століть приклали мистецтвознавець Ю. Дуткевич, мистецтвознавець і етнограф А. Прусевич, археолог О. Дверницький, історики В. Собецький та А. Яблонський, краєзнавці А. Хотинський, С. Коретніков, священник А. Сендульський. У публікаціях цих авторів, на жаль, без наведення необхідних ілюстрацій, описано фортифікаційні укріплення в Луцьку, Володимир-Волинському, Олиці, Клевані, Ізяславі, Острозі, Новомалині, Корці.

Археологічні дослідження на місці замку у Володимир-Волинському і Зимному були виконані В. Антоновичем. Їх наукові результати були опубліковані у 1887 році, а у 1900 році на їх основі було розроблено і видано археологічну карту Волинської губернії, яка супроводжувалася текстовим матеріалом аналітичного характеру на 130 сторінках.

Над розробкою теоретико-практичних проблем збереження історичної архітектурно-містобудівної спадщини у другій половині XX століття працювали В. Борусевич, Є. Водзинський, Я. Захватович, І. Ігнаткін, Ю. Йокілейто, Я. Ковальчик, О. Лесик, Є. Михайловський, Л. Прибега [5], Е. Пучін, О. Пруцин, Я. Прушинський, Ю. Ранінський [7], Б. Римашевський, Т. Трегубова, В. Фродль, О. Чернер, А. Щенков та ін.

Незважаючи на проведені дослідження архітектурних пам'яток фортифікаційного зодчества та виконані обмірні креслення оборонних споруд, існує ціла низка взаємоузгоджених недостатньо вивчених питань історико-архітектурного характеру, чим актуалізується потреба продовження такого роду досліджень.

Сказане стосується організації і проведення комплексних досліджень архітектурно-містобудівних пам'яток, зокрема, фортифікаційної архітектури Західної України, спрямованих на історико-архітектурне вивчення оборонних споруд фортифікаційних укріплень, їх містобудівних, композиційних,

планувальних особливостей, а також на визначення їх ролі та місця у загальному контексті історичних національно-культурних надбань.

Метою публікації є визначення на прикладі міста Володимир-Волинського теоретико-практичних передумов відновлення і розвитку оборонних споруд стародавніх укріплень малих історичних міст України.

Основна частина. У результаті еволюційного розвитку у Західній Україні сформувалася мережа міст з яскравою індивідуальністю свого архітектурного вигляду та містобудівної організації. Кожне історичне місто має багату історію свого розвитку, неповторні архітектурні ансамблі, пам'ятки архітектури і містобудування, які становлять значну історичну цінність і характеризуються різним ступенем збереженості та органічності включення до сучасної міської забудови, до планувальної структури і до культурного життя.

Розміщення основних містобудівних вузлів, напрями головних магістралей, характер вуличної мережі залежали, насамперед, від природних умов (характер рельєфу, наявність водоймищ, їх вид, розміри та конфігурація) [3]. Природні умови зазвичай, були і першопричиною вибору місця для розташування поселення. Найбільш рання функція поселень – оборонна – визначала вибір місця, яке б забезпечувало з найменшими витратами на будівництво найкращий захист від численних ворогів. Таким є Володимир-Волинський – одне з найдавніших міст Київської Русі. На час першої літописної згадки, датованої 988 роком, місто було лише невеликою фортецею і тільки в середині XII століття стало класичним ранньофеодальним містом. У період феодальної роздробленості входить в Волинське князівство, потім - в Галицько-Волинське князівство.

У княжому періоді Володимир-Волинський був досить великим містом і належав до міст зі складною системою оборони, тобто складався з дитинця і окольного граду. Значну роль у еволюції міста відігравало його зручне географічне розташування міста, що робило його і стратегічним військовим пунктом, і значним торговельним центром. Урбаністичне середовище сучасного міста Володимир-Волинського сформувалося внаслідок кількох історичних етапів його перманентної розбудови та як результат значних втрат забудови і багатьох видозмін містобудівної структури впродовж XII–XX століть (рис. 1).

З аналізу містобудівної структури сучасного міста видно, що жодна з епох не виявилась визначальною у формувальному процесі міста. Незмінним залишилося лише трасування головних вулиць, які зв'язували Володимир-Волинський з Луцьком, Буськом, Львовом, Холмом, Ковелем. Наповнення містобудівної тканини піддавалося неперервним видозмінам у відповідності до статусу міста в різні періоди його історії.

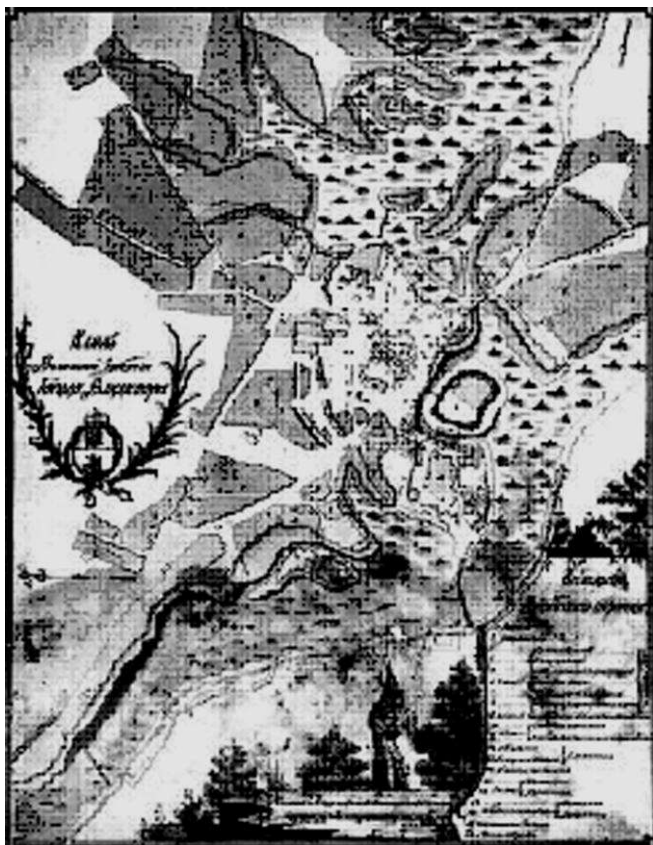

Рис. 1. План міста Володимир-Волинський, початок XIX століття

Сучасна містобудівна ситуація дає змогу застосовувати творчий підхід до планувальної організації міської території, оскільки донині міське середовище все ще не набуло свого неповторно-виразного характеру.

Головною особливістю історичного центру міста є його планувальна структура на унікальному ландшафті зі штучними земляними валами давньоруського городища – місцем зародження міста.

Виходячи зі сказаного вище, для забезпечення належної охорони історичного центру міста і його навколишнього оточення, для доцільного використання та сприятливого зорового сприйняття його архітектурних пам'яток, визначено такі охоронні зони:

- історичного центру;
- історичної забудови та

планувальної структури в межах історичного центру;

- археологічної пам'ятки "Городище Стародавнього Володимира".

Дитинець давнього Володимир-Волинського належить до укріплень «волинського типу», має оригінальну форму у плані, надану йому штучно, – щось проміжне між колом та квадратом. Розмір внутрішнього майданчика становить 150 метрів завдовжки і 80–100 метрів завширшки, його загальна площа сягає 1,5 га. З південного боку до дитинця підступає болотиста долина річки Луги. Зі сходу і півночі поблизу валу протікає річка Смоча. Із заходу підвищення дитинця відрізане від ще одного природного пагорба глибоким і широким ровом. Землю з цього рову, на думку О. Цинкаловського, було використано для спорудження валу зі східного боку. Отже, дитинець був укріплений валом та ровом, заповненим водою. В'їзд до нього знаходився з північного боку. Ймовірно, існував ще й додатковий невеликий прохід з південного боку, від річки Луги [8].

Для забезпечення збереження об'єкта культурної спадщини в його історичному середовищі встановлено певні охоронні зони. Державний історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир» створено

17 листопада 2001 року. Заповідник охоплює історичний центр міста – дитинець з валами та городищем X–XII століть, собор Успіння Пресвятої Богородиці, Василівську церкву та пам'ятки архітектури XVII–XVIII століть. Межі заповідника охоплюють зону найдавніших пам'яток Стародавнього Володимира та території безпосереднього композиційного зв'язку з ними. Внаслідок цього в історичному ареалі міста утворилася заповідна територія, яка стала головним історичним надбанням міста Володимира-Волинського.

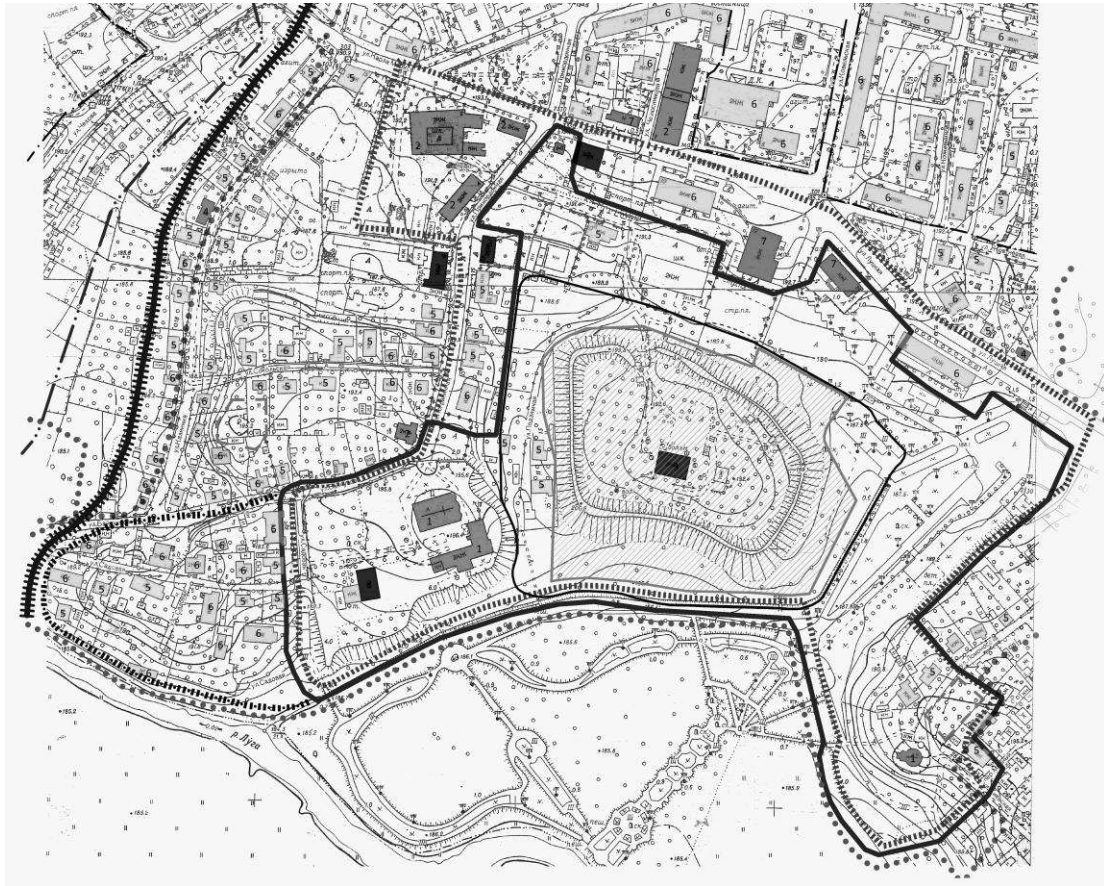
Основні положення пропозиції щодо проекту зон охорони історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир» викладено у перспективному плані відновлення історичного центру (рис. 2).

Відновлення і розвиток пам'ятки археології «Городище – Вали IX–XIII століття» Державного історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир» для її подальшого використання у туристичному бізнесі передбачає:

- першочергові реставраційні та ремонтні роботи;
- реставраційне відновлення валів;
- пристосування споруди для виконання музейних та адміністративних функцій заповідника;
- роботи щодо упорядкування і належного облаштування території;
- пристосування валів та території до екскурсійних оглядів.

Донедавна територія княжого дитинця використовувалася як медичний заклад. Нині ж ця територія майже не використовується, прийшла у запустіння, а більшість забудови, що не мала ніякої історико-культурної цінності, була розібрана. Враховуючи унікальність архітектурної пам'ятки, найдоречнішою для неї функцією бачиться створення на її території археологічного музею з експонуванням розкритих музеєфікованих археологічних решток забудови, розташування музейних та обслуговуючих приміщень у відреставрованій споруді XVIII століття. При цьому слід передбачити діяльність постійно діючої археологічної експедиції, яка щороку має розкривати все нові й нові ділянки археологічного культурного шару та готувати їх до консервації і експонування.

Над найзначимими об'єктами, такими, як церква Іоакима і Анни, слід створити їх макети для демонстрації екскурсантам і городянам їх об'ємної форми і розмірів. Органічним продовженням теми давнього дитинця може стати відтворення брами, веж та прясел дерев'яних стін – городень на поверхні валів.

Зони охорони території історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир», виконані на основі історико-архітектурного опорного плану проекту «Генеральний план розвитку Державного історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир» у м. Володимир-Волинський, та зауважень науково-методичної ради міністерства культури України від 15.02.2017, протокол № 111 п.ч.

- пам'ятки архітектури (національного значення);
- пам'ятки архітектури (місцевого значення);
- цінна забудова;
- традиційна забудова;
- фонові забудова;
- сучасна забудова;
- дисгармонійна забудова;
- траси міських укріплень;

- ● межа історичного ареалу; існуючі зони охорони пам'яток архітектури та території заповідника;
- ||| додаткові зони охорони пам'яток археології;
- ● межа зони охорони ландшафту;
- межа території Державного історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир»;
- охоронна зона пам'ятки археології «Городище-Вали IX - XIII ст.»;
- /// територія землевідводу постійного користування історико-культурного заповідника;
- межа земельної ділянки постійного користування;
- · - · зона археологічно цінного культурного шару;
- · - зона регулювання забудови;
- □ зона охорони археологічних решток важливих історичних пам'яток;

Рис.2. Проект зон охорони історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир».

Звичайно, усі наведені вище перспективні заходи мають ґрунтуватися на комплексних археологічних обстеженнях об'єкту і здійснюватися на наукових засадах з повною відповідальністю за їх наслідки.

Висновки. Фортифікаційні споруди Волині є найзначимішою групою пам'яток архітектури Західної України. Вивчення джерельної бази історико-архітектурної спрямованості дало змогу з'ясувати питання формування

архітектури фортифікаційних комплексів Волині. Нині, відповідно до нових соціально-політичних процесів, пов'язаних зі створенням сучасного, комфортного, гуманного архітектурного середовища, яке інтегрує в собі пам'ятки архітектури, постає потреба у відновленні історичних територій у чітко визначених межах. З наданням їх сучасних функцій, що сприятиме подальшому розвитку як власне історичного центру так і всього міста.

Для збереження і адаптації цілісних історичних елементів міського середовища слід застосовувати науково обґрунтовані підходи, засновані на реконструкції, регенерації, реабілітації, адаптації, музеєфікації, на сучасному історико-архітектурному зонуванні тощо. З обов'язковим, завчасно спланованим здійсненням охорони історичного середовища.

Основним напрямком будівельної діяльності в охоронній зоні має бути регенерація історичного середовища та міської забудови, надання нових функцій, які сприятимуть повноцінному збереженню, подальшому розвитку історико-культурного заповідника та історичного центру міста Володимир-Волинського. При цьому належна увага має приділятися благоустрою територій та ділянок комунальної і приватної власності, тротуарів, проїзної частини вулиць, освітленню, розміщенню малих архітектурних форм, характерних для історичного міського середовища, озелененню вулиць та земельних ділянок, створенню носіїв рекламної та мультимедійної інформації, необхідної для сучасного туристичного міста.

Список використаних джерел

1. Бевз М. В. Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: автореф. дис. ... докт. арх.: спец. 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури / М.В. Бевз – Харків, 2004. – 34 с.
2. Заболотний В.О. Основные принципы приспособления памятников архитектуры оборонного зодчества УССР для современных функций: дис. ... канд. арх.: 18.00.02 / В.О. Заболотний – Київ, 1990. - 208 с.
3. Кодін В.О. Основи реконструкції історичних міст. Навчальний посібник. / В. О. Кодін – Х.:ХНАМГ, 2009. – 172 с.
4. Омельчук Б. А. Оборонні споруди Львівщини як пам'ятки військової історії (друга половина XIV – XVII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 "військова історія" / Омельчук Богдан Андрійович – Львів, 2011. – 21 с.
5. Прибега Л. Охорона та реставрація архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект / Л. Прибега. – Київ, 2009. – 304 с.
6. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 432 с.

7. Ранинский Ю.В. Памятники архитектуры и градостроительства Учеб.пособие для архит. и строит. спец. вузов. М.: Высш. шк., 1988, - 63 с.

8. Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту / О. Цинкаловський // Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 1937. – Т. CLIV. – С. 183-240.

Аннотация

Изуита Д. П., магистрант кафедры архитектуры Национального авиационного университета.

Дорошенко Ю. А., доктор технических наук, профессор, заведующий кафедрой архитектуры Национального авиационного университета.

Теоретико-практические предпосылки восстановления и развития оборонных сооружений древних укреплений малых исторических городов Западной Украины.

В статье рассмотрены теоретико-практические предпосылки восстановления и развития оборонных сооружений древних фортификационных укреплений в исторических центрах городов Западной Украины. Особое внимание уделяется решению проблемы возрождения национальных традиций планировки и застройки исторического центра, сохранения и адаптации к современным условиям имеющегося архитектурно-градостроительного наследия.

Ключевые слова: архитектурно-градостроительное наследие, оборонительное сооружение, памятник фортификационной архитектуры, малые исторические города.

Annotation

D. Izuita, Master of Architecture, National Aviation University.

Y. Doroschenko, Doctor of Technical Sciences, Professor, National Aviation University.

Theoretical and practical prerequisites for the restoration and development of defense structures of ancient fortifications of small historical cities of Western Ukraine (on the example of the city of Vladimir-Volynsky).

In the article considers the theoretical and practical prerequisites for the restoration and development of defensive structures of ancient fortifications in the historical centers of Western Ukraine. Particular attention is paid to solving the problem of reviving the national traditions of planning and building a historical center, preserving and adapting the existing architectural and urban heritage to modern conditions.

Key words: architectural and town-planning heritage, defensive structure, monument of fortification architecture, small historical cities.